

ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО МЕНТАЛІТЕТУ В НАРОДНІЙ КАЗЦІ

Студінський В. А.

Постановка проблеми. Казка як народно-розповідний чи писемно-літературний твір про вигадані події, вигаданих осіб події за участю фантастичних осіб [9, с.71], розкриває у своєму тексті особливості ментальності і народного мислення у сфері господарської діяльності народу загалом та представників цього народу зокрема. Українська казка вибудовує особливе філософське ставлення до праці на землі. Вивчення народної казки дає можливість зрозуміти особливості економічного менталітету окремо взятої нації.

Предметом дослідження є народна казка, як усний твір, що віддзеркалює менталітет нації, зокрема економічну складову власне ментальності.

Метою даного дослідження є розгляд народної казки, яка у своєму тексті розкриває аспекти економічної ментальності народу, а також формування економічного світогляду людини з раннього дитинства. Окрім цього з'ясувати особливості національного формування економічного світогляду особистості.

Методичною основою дослідження є компаративістичний, історичний, аналітичний, порівняльний та статистичний методи.

Результати дослідження. У статті зроблено спробу розглянути питання формування економічного менталітету представників нації. Зокрема мова йде про українську націю. Зокрема, звернуто увагу на ставлення українців до землі як ресурсу виробництва і праці на землі.

Галузь застосування. Результати статті можуть бути використані у вищих навчальних закладах, дослідницькими установами, студентами, аспірантами, викладачами.

Висновки. Розгляд народної казки, зокрема української, розкриває специфічність ставлення народу загалом і індивідууму зокрема до праці, до природних ресурсів, що використовується у процесі господарювання. Також є очевидним, що в українських казках домінує культ землі і праці на землі, що саме цей ресурс є головним у забезпеченні статків. Українство проявляється у цих текстах як хліборобська нація. При цьому у морально-етичному аспекті праця розкривається як чеснота людини, а неробство засуджується. В принципі народна казка дає зрозуміти яким чином відбувається формування економічного світогляду особистості і нації.

Ключові слова: казка, менталітет, праця, народ, економіка, економічне мислення.

REFLECTION OF THE NATIONAL ECONOMIC MENTALITY IN A FOLK TALE

Studinski Volodymyr

Formulation of the problem. A fairy tale as a folk-narrative or literary work about fictional events, fictional persons, events with the participation of fantastic persons [9, p. 71], reveals in its text the peculiarities of mentality and folk thinking in the field of economic activity of the people in general and representatives of this people in particular. The Ukrainian fairy tale builds a special philosophical attitude to labor on earth. The study of a folk tale provides an opportunity to understand the peculiarities of the economic mentality of a single nation.

The subject of research there is a folk tale as an oral work that reflects the mentality of the nation, in particular the economic component of the mentality itself.

The purpose of this study is a consideration of a folk tale, which in its text reveals aspects of the economic mentality of the people, as well as the formation of a person's economic outlook from early childhood. In addition, to find out the peculiarities of the national formation of the economic outlook of the individual.

The methodological basis research is a comparative, historical, analytical, comparative and statistical method.

Research results. consider the issue of the formation of the economic mentality of the representatives of the nation. In particular, we are talking about the Ukrainian nation. In particular, attention was paid to the attitude of Ukrainians to the land as a resource for production and labor on the land.

Field of application. The results of the article can be used in higher education institutions, research institutions, students, graduate students, teachers.

Conclusions. A consideration of a folk tale, in particular a Ukrainian one, reveals the specificity of the attitude of the people in general and the individual in particular to work, to natural resources used in the economic process. It is also obvious that Ukrainian fairy tales are dominated by the cult of the land and labor on the land, that this resource is the main source of wealth. Ukrainians appears in these texts as a farming nation. At the same time, in the moral and ethical aspect, work is revealed as a human virtue, and idleness is condemned. In principle, a folk tale makes it clear how the economic worldview of an individual and a nation is formed.

Key words: fairy tale, mentality, work, people, economy, economic thinking.

JEL Classification: A13, B29

Актуальність теми дослідження. Казка є одним із елементів формування світогляду з раннього дитинства. Тому в різний спосіб інформація, що доноситься до людини через її текст, образність, сюжетність, логіку дій і вчинків призводить не лише до пізнання світу, але й розуміння соціальних процесів. Зокрема це стосується таких елементів як ставлення до праці, до стосунків між людьми, до розуміння справедливості. Власне, казка розкриває економічну (господарську) складову чи відповідних підходів до ведення господарства чи перерозподілу ресурсів. Інколи зрозуміти ментальність окремо взятих народів можна через народні казки,

які створювалися їх представниками протягом тривалого історичного часу. Тому, актуальність полягає насамперед у аспекті розуміння економічної ментальності нації та економічної поведінки окремо взятої особистості, яка є виразником національних господарських традицій. У контексті сучасних подій російсько-української війни можна зрозуміти поведінкові аспекти, зокрема економічні, як агресора, так і українців, які відстоюють свою державу.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося вище, у широкому розумінні казка є народно-поетичним або писемно-літературним твором про передбачувано вигадані події чи осіб, іноді за участю фантастичних сил, який має повчальну, виховну та формуючу мету. Народна казка, у свою чергу, є традиційною та початково усною, без достеменно відомого автора, та літературною — вільнішої форми, які створюються письменниками і поширюються в друкованих виданнях. В народній творчості казка є одним з основних жанрів, де постає як твір переважно чарівного, авантюрного чи побутового характеру з вказівкою на свою вигаданість. В багатьох народних казках відображено минулі суспільні відносини та уявлення про світоустрій. У свою чергу, казка перегукується з міфом.

Адже казка і міф виникають та існують паралельно, хоча й мають багато спільних рис [12]. Якщо міф пояснює світ, то казка соціалізує людину, супроводжуючи її переходи з одного статусу в інший під час обрядів ініціації. Казка або розігрувалася при ініціації, або розповідалася перед нею, щоб повідомити необхідні в майбутньому знання та привити певні цінності. Звідси часті описи випробувань казкового героя, котрі здаються нездоланими, але при допомозі помічників, які відображають старших членів суспільної групи, він проходить їх. Також він повинен виявляти силу, кмітливість, знання певних звичаїв, щоб здолати перешкоди — реальні в казці та символічні в реальності під час обряду. Як правило, герой казки завжди демонструє конкретну модель поведінки, зокрема й економічної, з відповідними наслідками, на відміну від міфу, де герой може здійснювати несхвалювані чи взагалі заборонені вчинки безкарно, як і зазнати нічим не компенсованих поразок чи страждань. Казка завжди самодостатня і не потребує продовження, тоді як багато міфів продовжують інші та незрозумілі без них [5].

Народна казка відображені світогляд, морально-етичні та естетичні принципи, цінності та спосіб життя народу. Вона має провідні мотиви, усталених персонажів її мова повсякденна, без розгорнутих описів, неологізмів. Інколи в казці наявні традиційні вислови, що поєднують одну віддалену подію з іншою (такі як «швидко казка мовиться, та не швидко діло робиться»). Більшість казок народів світу подібні, в той же час мають місцеві особливості, а також відображають індивідуальні риси виконавця. Тому, казка має як розважальну, так і дидактичну функції [8]. Як не дивно, але казка розкриває ментальність того народу, який створив протягом тривалого історичного періоду.

У широкому розумінні ментальність або менталітет є сприйняття та тлумачення світу, що поширене в певній спільноті і виражається в її соціокультурних феноменах. У свою чергу ментальність визначається архетипами та стереотипами культури цієї спільноти. Разом з тим стереотип не є коюсь аморфною чи сталою величиною. Він має динамічний і трансформуючий характер і зміст. Вироблення певних стереотипів у суспільстві відбувається під впливом як внутрішньо індивідуальних трансформацій, так і зовнішніх впливів — історичних, економічних, політичних. Менталітет є інформаційний феномен, пов'язаний із підсвідомістю і відображає унікальність етносу [10, с. 12, 199-206].

Таким чином, національний менталітет — це глибинні психічні структури, що історично та соціально вкорінені у свідомості, колективній пам'яті та поведінці багатьох поколінь людей. Він базується на системі поглядів, ідеалів, інтересів, традицій, оцінок, соціальних установок та норм, в основу яких покладено синтез реальних суспільних потреб, досвіду, архетипів колективного підсвідомого, й чітко проявляється в типовій поведінці носіїв через стереотипи сприйняття, реакції і поведінки. На індивідуальному рівні національний менталітет м. формується у процесі соціалізації особи (виховання в сім'ї, навчання, самореалізації, вибору своєї ролі, засвоєння національної культури, ідентифікації себе з найближчим соціальним, етнічним оточенням), на побутовому рівні часто набуває релігійних та містичних форм. Вони мають специфічні прояви психічного життя людей, що обумовлені політ.-економічними і соціокультурними факторами та обставинами [1]. Отож, під поняттям економічного менталітету можна розуміти систему поглядів і стереотипів у господарській (економічній) сфері, які формуються під впливом історичного розвитку нації, індивідуального досвіду, а також виховання в соціумі. Тут чимала роль належить і літературним творам, які формують відповідний світогляд індивіда, де особливе місце займає такий жанр як казка.

Однією із специфічних рис української народної казки є опис землі як основного фактору добробуту, але лише за умови, коли людина прикладе відповідну працю до неї. В такому поєднанні, з точки зору економічної теорії, простежується чіткий взаємозв'язок трьох факторів виробництва — земля, праця і капітал. Часто у казках детально описується процес роботи на землі, технологію її обробітку. Тут варто згадати казку « Як чоловік і ведмідь ґаздували».

Зокрема описується процес вирубного землеробства, що був поширений у давні часи в Україні. Головний герой казки — простий чоловік, який вимушений був знайти шлях для покращання матеріального добробуту своєї родини:

«Було це дуже давно. Жив бідний чоловік, мав жінку і повну хату дітей. Та діти ще нічого не знали робити. Біда і нужда в хаті росте, голод дітвору гне і мучить. Не знає чо-ловік, за що і взятися. Літом іде до лісу рубати дрова, щоб заробити копійку. Але з того заробітку утримувати велику родину важко. Не має чоловік

землі, щоб наорати, насіяти, бо клаптик у нього такий, на якому всього хатина стоїть. Біднякова хата недалеко від лісу. Як тільки зима настає, бере чоловік самотяжні санки і йде по дрова до лісу.

Одного разу чоловік пішов з санчатами до лісу й опинився у глибокій хащі. Мало хто і бував тут. Іде, іде, вибрався під високу гору, потрапив на широку долину. І думає собі: «Коли тут ліс повалити, буде поле. А поле вродить хліб». Зима ще не минула, чоловік дався ліс рубати. Тонку деревину везе додому, колоддя валить до купи з думкою, що навесні підпалить, попелом удобрить землю. Довго рубав чоловік ліс. Багато навозив собі дров додому. Та при-йшла весна, сніг зник. Подався чоловік палити громаду дерева Тонке гілля обрубав, скинув на купу. Великі колоди рушити з місця не може» [11]. У цій же казці також описується технологія вирощування картоплі та кукурудзи. Подібний сюжет є у російській казці «Вершки и корешки», проте в ній повністю відсутній опис процесу роботи на землі і, звичайно, не розглядається й технологічний процес вирощування продуктів [3]. Також особливістю української народної казки з таким сюжетом є й те, що в ній звертається увага на права власності на землю.

Своєрідний підхід і розуміння організації праці розкритий у казці «На сусідів не надійся». Суть полягає в тому, що господар у першу чергу повинен організовуватися сам на працю. Часто чекати на допомогу, то є марна справа: «Одна перепеличка, що вивела в пшениці дітей, вернулася якось до свого гнізда, а діти плачуть та говорять:

- Мамо, нам уже тут не жити.

- Чого це? — питає перепеличка.

- Господар цього лану приходив сюди з сином та й наказав йому на завтра сусідів запросити, щоб пшеницю косити.

- Коли так, — каже пташка, — то й до голови не беріть, бо хто на сусідів надіється, у того лани можуть нежати й некошені зимувати.

Через кілька днів повернулася знову перепеличка до гнізда, а діти знов розповідають:

- Мамо, тут приходив господар із сином, як і того разу.

- Та й що казав?

- Казав таке: «Не треба нам, сину, на сусідів надіятись, треба самим до роботи братись».

- Коли ж так, — каже стара, — то слід нам швидше тікати, бо хто сам на себе уповає, у того лан не перестигає» [7].

Українській казці притаманне висвітлення питань справедливості, зокрема соціальної, і безпосередньо багатства. Наприклад, у казці «Вівчар Василько і золоті гори» акцентується увага на тому, що жадібність призводить до негативних наслідків. Тільки розуміння розумної межі багатства і вміння його використовувати раціонально сприяє організації нормального господарського життя [4].

Про складність відносин у сфері обміну йде мова у народній казці «Півник та бобове зернятко». Здається, що опис пошуку води для півника демонструє цілеспрямованість дій курочки для порятунку півника. Проте, цей пошук показує, у свою чергу, які складнощі потрібно пройти суб'єкту в товарообміні, щоб отримати бажане: «Пожаліли дроворуби курочку. Дали їй дров. Віднесла курочка ті дрова калачникам. Дали калачники смачних гарячих калачів. Віднесла ці калачі гребінникам. Гребінники калачів наїлися і дали для дівчинки нову гребінку. Віднесла курочка нову гребінку дівчинці, дівчинка допряла куделю і дала нитку. Віднесла нитку липці, липка дала листок. Віднесла курочка липовий листок річці, дала річка води. Принесла курочка воду півнику. Півник водички напився і проскочило зернятко у горлечко» [2, с. 130]. Кожен із учасників обміну хотів отримати свою вигоду, проте завжди знаходиться той, хто безкорисно може надати допомогу в скрутний момент. Та у будь-якому разі потрібно докласти зусиль, щоб отримати бажане.

Практично кожна українська народна казка прямо чи опосередковано несе в собі економічну складову. Зокрема, такий опосередкований економічний смисл прихований у казці «Кирило Кожум'яка». Здається, що казка розповідає про сміливість і відчайдушність простого київського люду у боротьбі із запеклим і ненависним ворогом – Змієм. Проте, основною причиною такої боротьби головного героя казки – Кирила Кожум'яки зі Змієм є не стільки визволення княжни із полону, як визволення киян і Києва від щорічної данини: «...був коло Києва змії, і щороку посилали йому дань: давали або молодого парубка, або дівчину» [6]. Ідея тут полягає в тому, що звільнення від економічного ярма ворога може бути лише шляхом боротьби за свою свободу. У контексті нинішніх політичних реалій російсько-української війни такі казки набувають актуального характеру.

Подібні сюжети є і в інших казках українського народу. Тут достатньо згадати про одну з легенд, яка розповідає про будівництво оборонних споруд – Змієвих валів. Зокрема, переможений Змій був запряжений і тягнув за собою плуг, відвертаючи землю. Суть такого опису полягає в тому, що в українця ментальне мислення пов'язане з обробітком землі. І навіть найлютіший ворог «відпрацьовує» за свої злочини на землі. Звичайно, що і казки, і легенди є видуманими, але у них розкривається суть української господарської ментальності – праця на землі і отримання від цієї праці відповідних благ.

Висновки. Українська народна казка прямо чи опосередковано має економічний смисл. Суть його полягає в тому, що блага можна отримати чесною працею. Праця стає основним мотивом буття. Звичайно, що опис в основному відбувається через процес роботи на землі. Тут поєднуються два фактори виробництва – земля і праця. Щоправда, часто використовується в оповідках і третій фактор – золото (капітал), що використовується для організації виробництва. Разом з тим основним фактором у всіх казках є саме праця. Дана публікація не розкриває всіх важливих моментів української народної казки, де розкриваються економічні

аспекти, які формують економічну ментальність нації. Це лише спроба окреслити можливу проблематику, яка потребує подальшого розвитку і дослідження.

Список використаних джерел:

1. Бойко О. Д. *Національний менталітет*. URL: https://web.archive.org/web/20220402165637/https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71042
2. *Велика книга українських казок*. Київ : ТОВ «Видавництво Глорія», 2023. 224 с.
3. *Вершки и корешки*. URL: <https://deti-online.com/skazki/russkie-narodnye-skazki/vershki-i-koreshki/?reader=1>
4. *Вівчар Василько і золоті гори*. URL: <https://tales.org.ua/vivchar-vasylko-i-zoloti-hory/>
5. *Казка*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B0>
6. *Кирило Кожум'яка*. URL: <https://tales.org.ua/kyrylo-kozhum-iaka/>
7. *На сусідів не надійся*. URL: <https://tales.org.ua/na-susidiv-ne-nadijsia/>
8. *Народна казка*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA
9. *Словник української мови*. Т.4. Київ : Наукова думка, 1973. 840 с.
10. Студінський В. А. *Економічна поведінка в трансформаційній економіці*. Курс лекцій. Київ : Фенікс, 2010. 264 с.
11. *Як чоловік і ведмідь газдували*. URL: <https://tales.org.ua/iak-cholovik-i-vedmid-hazduvaly/>
12. *Myths Legends and Folktales What's the Difference*. URL: <https://web.archive.org/web/20190514123136/http://www.pitlanemagazine.com/cultures/myths-legends-and-folktales-whats-the-difference.html>

References

1. Boyko O. D. *Natsional'nyy mentalitet [National mentality]*. URL: https://web.archive.org/web/20220402165637/https://esu.com.ua/search_articles.php?id=71042
2. *Velyka knyha ukrayins'kykh kazok [A large book of Ukrainian fairy tales]*. K.: TOV «Vydavnytstvo Hloriya», 2023. 224 s.
3. *Vershky y koreshky [Cream and roots]*. URL: <https://deti-online.com/skazki/russkie-narodnye-skazki/vershki-i-koreshki/?reader=1>
4. *Vivchar Vasyl'ko i zoloti hory [Shepherd Vasylko and the golden mountains]*. URL: <https://tales.org.ua/vivchar-vasylko-i-zoloti-hory/>
5. *Kazka [A fairy tale]*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B0>
6. *Kyrylo Kozhum"yaka [Kyrylo Kozhumiak]*. URL: <https://tales.org.ua/kyrylo-kozhum-iaka/>
7. *Na susidiv ne nadiysya [Don't rely on your neighbors]*. URL: <https://tales.org.ua/na-susidiv-ne-nadijsia/>
8. *Narodna kazka [Folk tale]*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA
9. *Slovnnyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. Т.4. K.: Naukova dumka, 1973. 840 s.
10. *Studins'kyy V. A. Ekonomichna povedinka v transformatsiyniy ekonomitsi [Economic behavior in a transformational economy]*. Kurs lektsiy. K.: Feniks, 2010. 264 s.
11. *Yak cholovik i vedmid' gazduvaly [How a man and a bear farmed]*. URL: <https://tales.org.ua/iak-cholovik-i-vedmid-hazduvaly/>
12. *Myths Legends and Folktales What's the Difference*. URL: <https://web.archive.org/web/20190514123136/http://www.pitlanemagazine.com/cultures/myths-legends-and-folktales-whats-the-difference.html>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Студінський Володимир Аркадійович, кандидат економічних наук, доктор історичних наук, виконавчий директор Науково-дослідного навчального центру «ПринцепС»
а/с 123, м. Київ, 03191, Україна
e-mail: studzinskiw@bigmir.net
orcid.org/0000-0002-6513-8612

DATA ABOUT THE AUTHOR

Studinski Volodymyr, Ph.D. in Economical Science, D. in Historical Science, Executive Director of the Princeps Research and Training Center
Box 123, Kiev, 03191, Ukraine
e-mail: studzinskiw@bigmir.net